

Nicolae IORGA

*Istoria artei
medievale și moderne
în legătură cu
dezvoltarea societății*

SUMAR

Prefață.....	5
CAPITOLUL I. Încercări și tipuri creștine primitive.....	7
CAPITOLUL II. Arta creștină oficială.....	14
CAPITOLUL III. Fundații călugărești. Barbarii și arta moștenită de dânșii.....	22
CAPITOLUL IV. Epoca arhitecturii romane.....	30
CAPITOLUL V. Arta franceză („gotică”).....	46
CAPITOLUL VI. Renașterea	69
CAPITOLUL VII. Întinderea europeană a Renașterii în serviciul Papilor și Regilor	96
CAPITOLUL VIII. Renașterea și regalitatea franceză.....	110
CAPITOLUL IX. Arta și regalitatea franceză în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea	138
CAPITOLUL X. Arta de întovărășire a secolului al XIX-lea. Succesele și erorile ei.....	151

CAPITOLUL I.

Încercări și tipuri creștine primitive

În mijlocul societății romane, al cărei vechi cult patriarhal, rustic, fusese străbătut de influențe grecești, poetice și filosofice, adânc modificatoare, și de influențe orientale mai noi, introducând un misticism străin în chiar vechile forme clare și armonioase, o variantă, plină de un spirit superior, al credințelor asiatice, creștinismul, se înfîge, și în scurtă vreme el atrage în același timp ceea ce masele populare, cu sclavii împreună, aveau mai viguros și ceea ce aveau mai ales cercurile intelectuale oneste.

Acestei noi vieți sufletești, care dă îndată literatura sa, mai mult sau mai puțin însuflețită de trecut, îi lipsea însă arta corespunzătoare.

Astfel creștinismul, de la care pleacă o mare perioadă deosebită din istoria omenirii, e redus a împrumuta, adaptându-le numai pentru scopurile sale particulare, formele artistice de care lumea romano-greacă și răsăriteană se servea la sfârșitul erei păgâne.

Unele din aceste forme aparțin tradiției romane sau acelei combinații de elemente venite din mai multe părți, mai ales din părțile Orientului, care se poate numi în secolul al IV-lea și al V-lea: arta romană. Ele se întâlnesc firește mai mult în monumentele din cele două capitale italiene, Roma, și, de la Honoriu încoace, Ravena, precum și în capitala bisericească a lui Ambrosiu, Milanul. Adică în catacombe, ce serveau ca loc de îngropare creștinilor, care refuzau să distrugă prin ardere corpul omenesc, menit să învie întreg în ziua judecării celei de pe urmă, și următoarele biserici: S. Simforosa, S. Croce în Gerusalemme, S. Balbina, SS. Cosma și Damian,

S. Stefano Rotondo, S. Pietro e Marcellino, S. Pudenziana, S. Costanzo, S. Sabina, S. Maria Maggiore (în prima formă a lui Liberiu și Sixt al III-lea), S. Paolo Lateranul, S. Maria în Cosmedino, S. Agnese, S. Lorenzo fuori le Mura (toate romane), S. Ambrosio din Milano, SS. Pietro e Paolo din Como, S. Giorgio Maggiore, S. Salvatore din Spoleto, basilica din Parenzo în Istria, cele două S. Apollinare, S. Francesco, S. Agata etc. (din Ravena; cf. mormântul lui Teodoric, tot acolo).

Într-un timp când numai cei mulți erau câștigați de noua doctrină și deci nici casele nobililor și nici bazilicile statului nu puteau servi pentru un cult compus numai din cetirea Evangheliei, a predicii apostolilor și din recitarea de imnuri și de rugăciuni prin „cei mai bătrâni” (prezbiteri), și slujitori (diaconi), sub supravegherea episcopilor-inspectorii, galeriile monumentelor subterane ofereau, în colțuri prefăcute-n parclise, locul de adunare, la lumina, care s-a păstrat pe urmă, a făcliilor. Închinarea Dumnezeului care „prin moarte pe moarte a călcat” și a stat pe cruce pentru păcatele omenirii nu se putea face mai simbolic decât în acele „dormitorii”, acele *cimitire*, în care cei „adormiți” așteptau ziua de fericită răsplătire a învierii. La Roma, mai ales, dar și la Alexandria, la Cirena, în Sicilia, la Neapole se află aceste „catacombe”.

Valoarea arhitectonică a acestor galerii e mult timp nulă, afară doar de arcadele și portalul vestibulului (ca la cimitirul Domitillei. Nu poate fi vorba, decât ici-colo, de sculptură, nici de aceea obișnuită, a sarcofagiilor, fiindcă, de obicei, morții săraci erau cufundați îndată în *loculus*, în compartimentul lor. Cele care se făcură mai în urmă pentru creștini aveau forma îndătinată, cu adausul ulterior al elementelor pe care le vom găsi în pictură, mult mai bogată¹. Mozaicuri nu se întâlnesc în ele. Rămâne deci pictura.

Aceasta, într-o vreme când gustul vieții de țară pătrundea și în clasele de sus, care părăseau orașul pentru vilă², nu face decât să reproducă maniera ornamentației obișnuite,

¹ Pentru scârba față de statuile care serviseră păgânilor, până și la cultul Cesarilor, v. Emmer, *Illustrierte Kunstgeschichte*, p. 188 (cartea dă explicații istorice artei, și e remarcabilă).

² Springer, *Bilder aus neueren Kunstgeschichte*, I. Bonn 1886, p. 90.

de origine orientală, a apartamentelor particulare, ca la Pompei, ba chiar a unor cimitire păgâne: figuri și scene în legătură mai mult cu sentimentul de unde plecase creștinismul decât cu conținutul lui hagiografic, istoric sau dogmatic, acesta fiind chiar foarte greu de interpretat, deși nu lipsesc reminiscențe din trecut, ca Amor, Psyche, Orfeu etc. Astfel întâlnim Bunul Păstor, îngerul, peștele, porumbelul, vasul trecerii în cealaltă lume, păunul oriental, fenixul învierii, ori pantera, ancora, farul, lira, palma, flori, animale, „arhitecturi”. Credinciosul apare într-o vagă figură tipică, rugându-se. Se găsește raiul cu grădinile lui – „Arcadia” –, ori masa întinsă pentru fericiții duși de mână spre dânsa, – nu și iadul, atât de obișnuit și în cele mai vechi picturi ale bisericilor Răsăritului. Mai târziu nu mai figurează în cripte imagini biblice, mai ales profeții, scene evanghelice, minuni și magii, Hristos apărând ca un tânăr imberb, Apostolii, Maica Domnului în iesle, cu pruncul în brațe ori în față, și se procedează numai pe urmă, stângaci, la interpretarea misterelor.

Catacombele ofereau credincioșilor unui martir locul cel mai iubit de înmormântare. Papii înșiși își aflau locul lângă „mărturisitorii”¹ cei vechi, și astfel cimitirul lui Calist oferă coloane și arhive, inscripții pe marmură. Dar îndată locuințele bogate și clădirile în care se concentraseră relațiile sociale-n antichitatea romană fură deschise cultului, liberat, recunoscut și apoi chiar patronat.

Prin epoca lui Constantin-cel-Mare condițiile creștinismului se schimbă. Favorizat, cultul creștin poate fi adăpostit în casele acelor dintre fruntașii societății romane care se țineau de religia nouă. Nu mai poate fi vorba de strecurare pe temeiul inviolabilității mormintelor ori pe dreptul oricărui de a face ce voiește în adâncul proprietății sale. Legea lui Hristos se poate expune, cu mândrie, din partea aceluia care o ajută. În curând templele vor putea fi adaptate, ca și marile spații ale bazilicilor private, forense, sau și particulare, puse la dispoziția numeroșilor, tot mai numeroșilor credincioși.

¹ Care ofereau totuși morminte de familie sau locuri la țară pentru a face săpăturile. Cf. Toesca, *Storia dell'arte italiana*, I, Torino 1913, pp. 18-19. Lista la p. 20.

După exemplul templelor (ca Panteonul), al băilor și al vechilor monumente funerare rotunde, ca al Ceciliei Metelia, în Apus, se clădesc uneori, și mai ales pentru baptisterii, zidiri rotunde, acoperite cu cupolă; ele se pot dezvolta, chiar, ca al Gallei Placidia în mai multe încăperi semicirculare, acoperite și fiecare îndeosebi. Așa e mormântul-biserică ridicat la Ravena regelui Teodoric, „roman” în această privință ca și în celelalte.

Dar forma cea mai obișnuită e cea bazilicală: marea hală centrală despărțită prin șiruri de coloane, la dreapta și la stânga de aripile ei, două ori și patru, terminate în fund de spațiu rotunjit, de „alveolă”, în care, sub o cupolă mică, episcopul ține acum locul judecătorului, și precedată de acel atriu deschis, în mijlocul cărui, pentru purificări, e așezat vasul cu agheasmă. Tribune, cu un rând sau două, se deschid, în zid compact, deasupra acelor șiruri de coloane; o poartă de triumf desparte altarul, la întretăierea cu dunga în curmeziș a transeptului, formând laturi de cruce, de către navă. Uneori profesa și diaconiconul, două absidole, mărginesc la capătul aripilor absida altarului. Acoperișul, pe grinzi de lemn, e drept, linear; el se poate lăsa mai jos și apleca asupra aripilor, pentru ca ferestrele navei să privească în afară. În fața „arcului triumfal” se vedea adesea opreliștea *pluteilor*, pe care se sprijină iconostasul, tâmpla cu perdelele ei. Amvoane se ridicau pentru diaconi, și erau locuri speciale pentru cântăreți.

Aceasta e „biserica”, forma sub care, noi mai ales, am cunoscut, oficial, lăcașul lui Dumnezeu. S-a putut vedea că elementele corespund cu ale zidirilor noastre mult mai târzii: nartexul exterior (fundul atriului), fiind la noi pridvorul, uneori precedat (ca la biserica episcopală din Argeș), de agheasmatar, apoi nartexul interior, în dosul acestuia, pronaosul sau tinda femeilor, *schola cantorum*, în brațele transeptului, stranele noastre, amvonul, iconostasul absida-altar, protesa (?) și diaconicul fiind același într-un stil și în cellalt.

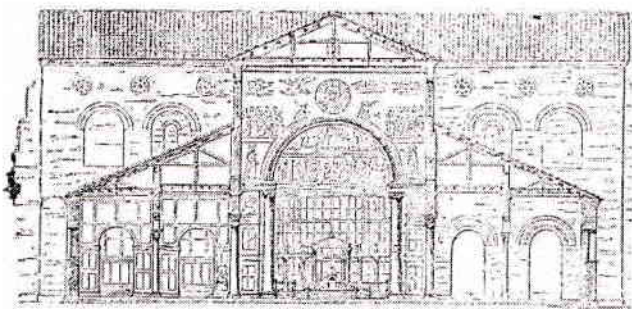
Dacă întâia formă a cultului creștin corespunde, nu atât cu o prigonire statornică, neîntreruptă, a unor împărați care ar fi văzut de la început în creștinism răsturnătorul ordinii de lucruri personificate într-înșii, cât cu simplitatea, sărăcia,

izolarea de lume a întâilor credincioși, întrebuintând pentru comemorările și oficiile lor forme naive, care corespund cu ale sectelor populare disidente de azi, în Biserica engleză, americană, rusească, a doua perioadă, care începe cu secolul al IV-lea, îngăduie întregii arte să colaboreze la triumful noii religii, și bogăției unei întregi societăți, aproape complet câștigate, să susțină aceste splendori artistice.

Bineînțeles, e vorba deocamdată mai ales de lumea de la orașe. Ceilalți, *pagani* din sate, au rămas și sunt *păgâni* (numele se întâlnește la toate popoarele romanice, și la englezi, din limba franceză; *Heiden* al germanilor pare să aibă un sens analog; la greci păgânătatea e însemnată cu vechiul nume al elinilor). De la familiile consulare și senatoriale până la liberti și sclavi, membrii societății antice se regăseau în noua comunitate religioasă și intelectuală. Aceasta se observă mai ales în metropolă, loc de adunare al raselor și centru de propagandă. Cât privește pe barbari, ei se găsesc mult timp în afară de Biserică, precum se găsesc mult timp în afară de Imperiu, pe o vreme când atributele Imperiului trec asupra Bisericii, vechiul trunchi păgân, laic, uscându-se în măsură ce toate puterile se grămădeau în noua mlădiță.

Acuma, când creștinismul e lucru fățiș și mândru, în bazine și în templele centrale, spațiul gol, atât de mare, nu mai poate fi acoperit cu nevinovate imitații ale tradiționalei picturi de apartamente, care în Italia seamănă atât de mult, mai ales în grupare și tehnică, cu ceea ce se poate vedea pe sicriile mumiilor sau pe pereții templelor din Egipt. Mozaicul, scumpul și trainicul meșteșug al reprezentării figurilor prin bucăți de sticlă colorată și de marmură, cuprinde zidurile, alături de ultimele fresce din catacombe. Această impresionantă ornamentație apare în exemplare splendide la S. Pudenziana, ori în câteva urme ca la S. Paolo fuori le Mura, la S. Maria Maggiore, la S. Giovanni in Laterano, în baptisteriul Vaticanului, la S. Paolo și mai ales la S. Maria Antiqua. Maeștri orientali ori greci, ucenicii lor de la Ravena, poate chiar de la Roma, lucrează la această strălucitoare împodobire pe largile fonduri de aur.

Mormintele nu se mai înfundă în pereții moi ai subteranelor din Roma sau din Italia sudică, nici nu-și mai pot afla locul de-a lungul marilor drumuri din marginea cetăților, ci se înșiră lângă biserici ori, din veacul al IX-lea, în interiorul lor chiar. Se întrebuintează materialul și figurația, rânduirea chipurilor, modelarea lor, din sepulcrele păgâne, – luate și pentru altare și relicvele sfinților –, în amândouă epocile: cea mai ales gliptică, sculpturală, și cea care face să reiasă figuri și scene prin loviturile de scalpel capabile de a da umbră și lumină. Se schimbă numai în aparență caracterul reprezentărilor înseși: cu scene biblice ori și cu înfățișări din Evanghelie, până la Hristosul cu față romană tronând ca prezident al cetei Apostolilor ori călare, călcând pe ramurile de fenic în Ierusalim, prin mulțimea celor care-l aclamă. În nota de totalitate a acestor scene, ca și în elementele decorative adăugate, în cadrul de natură, se observă, la artiștii adevărați ca și la industriașii care găsesc locuință morților, aceeași preocupare a realităților actuale, de la care se inspiră aproape exclusiv, fără nimic specific creștin. Numai din secolul al VI-lea înainte, reprezentarea se va apropia de tipismul orientalo-bizantin.

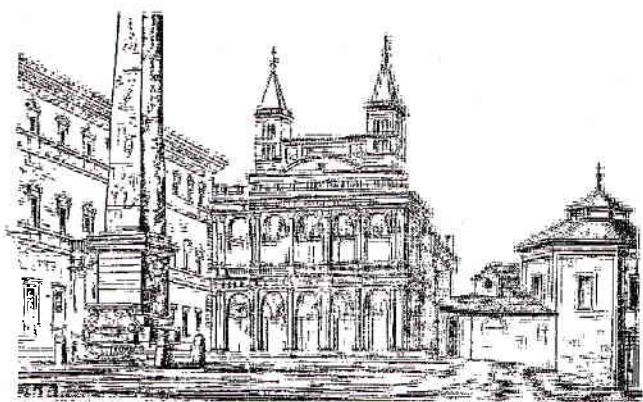

Cf. Gugel¹, *Gesch von d Bouwstijlen*, 1886, S. Paolo fuori le Mura

Tot așa și în lucrările de artă decorativă, în frumoasele reprezentări pe sticlă prin foile de aur lipite de vase ori în micile obiecte de bronz, destinate cultului însuși sau diferitelor întrebuintări în viața obișnuită. Trebuie să cauți anume senine osebitoare ca să-ți dai sama că e un lucru creștin. Doar

¹ Eugen Gugel (1832-1905), arhitect și profesor universitar german. (n.r.).

În unele statuete ale Bunului Păstor, cutare expresie a capului întors către mielul așezat pe umeri e un semn că o vreme nouă caută să dea formă artistică altei sentimentalități. Dar aceasta ea însăși nu e altceva decât tot aceea care se întâlnește atât de des în frescele catacombelor.

Cf. Nold, Tagebuch (neinteligibil), Stuttgart, (neinteligibil),
S. Giovanni in Laterano

Sub Constantin-cel-Mare, cu toată hotărârea lui, revoluționară, desigur, dar înainte de toate practică, utilitară, Imperiul, rămas numai în vechiul sens al cuvântului, deci gata să anexeze și religii și forme de artă, nu se sprijină încă exclusiv pe creștinism, cu atât mai puțin se confundă cu dânsul. Nicio operă creștină nu comemorează înainte de orice vremea celui dintâi împărat care a primit botezul. Pentru mărirea faptelor lui de ostaș, el va alcătui din lucruri împrumutate epocii Antoninilor, din adausuri, mai stângace, de o artă mai ieftină, ale vremii sale, arcul de triumf, absolut păgân în concepție, care poate fi pus alături de acela din Salonic, de ale lui Grațian, Valentinian și Valens, care nu mai există. Teodoric va căuta să se veșnicească printr-un obelisc. Statuile după vechea datină a lui Constantin însuși și ale altora se lucrează încă.

CAPITOLUL II.

Arta creștină oficială

După Constantin-cel-Mare, Imperiul va trece, un timp, prin cele mai grele încercări și prin cele mai adânci umilințe, în Apus mai ales, dar destul și în Răsărit. Împărații din Constantinopol, urmașii prin Arcadiu ai lui Teodosiu, se vor gândi mai mult să apere prin ziduri tracice drumul către Capitală al barbarilor siguri de puterea lor și lacomi de bogățiile Bizanțului. Așa va face un Anastasiu, pe vremea când în Roma occidentală nimic nu se lucrează în afară de ofranda credincioșilor creștinismului pentru religie, de care singuri, și nu de Imperiul Cezarilor, se țin, ori de dorința Papilor de a face, din darurile care le vin, o amintire durabilă a păstoririi lor. Când o relativă siguranță se stabilește în Orient, care e din ce în ce mai mult adăpostul tuturor artelor, precum și al tradițiilor literare și științifice, noua religie, admisă oficial de două veacuri, devenită esența stăpânirii laice înseși, care fără de aceasta s-ar fi prefăcut în nimic, e aceea care reclamă pentru dânsa, și numai pentru dânsa, dreptul de a cere vamă tuturor talentelor și tuturor bogățiilor pentru singurele ei scopuri, care sunt și scopurile supreme ale unei societăți întregi. Avem a face acum, nu cu Imperiul roman întrebuintând Biserica revoluționară a lui Hristos, ci cu Imperiul Bisericii lui Hristos, care crede bine a tolera, din respect pentru tradiție, urmele, atributele și formele vechiului Imperiu păgân.

Schimbarea se petrece mai ales în Orient, de un creștinism mai adânc înrădăcinat și care, pe lângă aceasta, scutit de ocupațiile barbarilor, de nevoia de a-i iniția în cultură, poate dispune de toate mijloacele splendidei civilizații, lesne răspândite în toate provinciile și peste toate clasele, în care